

com a formes que es poden desenvolupar a la vegada, és a dir, com a formes que es complementen. La lluita contra els infidels prepararà el camí del coneixement, i amb el coneixement de les raons necessàries i de les dignitats de Déu entendran perfectament la fe cristiana.

Miquel Marco
UNED

Jaume I, *Llibre dels feits del rei en Jaume*, Antoni FERRANDO i FRANCÉS / Vicent J. Escartí Soriano eds., amb pròleg de Pere M. Orts i Bosch. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua («Col·lecció Facsímils», 5), 2010, 2 vols. ISBN: 978-84-482-5492-6. 469 pp. + facsímil.

Una de les virtuts que ha tingut la commemoració del vuité centenari del naixement del rei Jaume I (1208-1276) ha estat l'aparició de noves edicions i traduccions del *Llibre dels feits del rei en Jaume*, així com de les actes de diversos simposis celebrats al voltant del seu regnat. L'edició que ara ressenyem, patrocinada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i a cura d'Antoni Ferrando Francés i de Vicent Josep Escartí, catedràtic de la Universitat de València el primer i professor de la mateixa el segon, consta de dos volums, que van dins d'un bell estoig: el que reproduceix en facsímil el manuscrit 1.734 de la Biblioteca de Catalunya, conegut com a ms. C, d'acord amb la classificació amb què se sol conèixer la tradició textual del *Llibre dels feits*, i el que reuneix els estudis i l'edició filològica del text.

La reproducció facsimilar del ms. C afecta tant el manuscrit original que va copiar el saragossà Juan de Barbastro el 1380, com l'enquadernació amb què el van protegir els comtes d'Aiamans, realitzada molt abans que Marià Gual i de Togores s'hagués vist obligat a vendre'l al bibliòfil català Isidre Bonsoms cap a 1909. D'acord amb la darrera voluntat del comprador, el manuscrit passà a la Biblioteca de Catalunya el 1948. Amb aquesta edició es reprén en certa manera el protagonisme que va tenir la ciutat de València en l'edició del *Llibre dels feits* (1515, 1557), text que no es va tornar a editar allí, sinó que ja ho serà a Barcelona, quan Àngel Aguiló (1905) va donar a conèixer l'edició que havia preparat son pare, Marià Aguiló (1873), basada en el manuscrit del monestir de Poblet, o ms. H. Ara, amb aquesta primera edició del ms. C, es reproduceix també el manuscrit més antic de la família textual, que Manuel de Montoliu ja va intentar publicar. Totes les edicions contemporànies del *Libre dels feits* s'han basat en el manuscrit de Poblet, únic representant medieval de la família textual, copiat el 1343 per Celestí Destorrents, que Jordi Bruguera va adoptar com a manuscrit de base per a l'edició crítica de la crònica jaumina (1991), pel fet de considerar-lo el més rigorós textualment. El segon volum consta de dues parts: a) la dels estudis introductoris, que comprén al seu torn l'extens Pròleg de l'historiador Pere Maria Orts i Bosch (11-22) i les monografies *El «Llibre dels feits» del rei en Jaume*, *La versió canònica de la crònica jaumina*, del professor Ferrando (25- 58), i *La recepció del «Llibre dels feits» a la Corona d'Aragó* (61- 95), del profes-

sor Escartí i b) la de la edició (105-448), precedida d'una *Nota dels editors* (101-102), que exposa els criteris d'edició adoptats, i seguida de l'*Índex* dels capítols (451-469).

Orts i Bosch analitza en el seu *Pròleg* la política exterior de Barcelona fins a la derrota de Pere el Catòlic a Muret (1213) i justifica la renúncia del seu fill Jaume I a la recuperació de les terres occitanes, ja que hauria significat un enfrontament amb França i amb Roma, de conseqüències fatals per a la Corona d'Aragó. En canvi, amb l'expansió a València, Jaume I impedia la temptació castellana d'arribar al Mediterrani per València i, amb la conquesta de Mallorca i Eivissa, s'assegurava les rutes comercials marítimes. Orts i Bosch acaba la seua magnífica exposició sobre la política geoestratègica de Jaume I convidant a la lectura del *Llibre dels feits* en la seua llengua.

Ferrando aporta una completíssima descripció del ms. C, que inclou tota la història del manuscrit, des que Pere el Cerimoniós el va enviar a la Ciutat de Mallorca fins que va ser dipositat en la Biblioteca de Catalunya. Si és ben interessant resseguir les vicissituds del manuscrit, que presenta moltes marques de lectura, concentrades entre el segle XIV i XVII, no ho és menys la minuciosa anàlisi de la seua ubicació dins la tradició textual del *Llibre dels feits* fins a la primera edició completa del text (València, 1557). El ms. C no és solament el cappare de la família textual, sinó que «és la més antiga manifestació de la que podríem considerar la versió canònica o oficial de la crònica del rei Jaume I», ja que és l'únic manuscrit conservat que procedeix directament de la Cancelleria reial i, per tant, l'únic que compta amb la sanció reial. Seria, per tant, el manuscrit *optimus*, aquell que reuneix les millors condicions per a ser el manuscrit base d'una edició crítica, tot i que els mss. C i H es complementen en molts aspectes. Ferrando justifica les seues afirmacions a partir de quatre arguments: el textual, el filològic, l'institucional i el documental. Des del punt de vista textual, confirma que el ms. C és el més complet i, quantitativament i qualitativament, el més fidel a les opcions de la versió llatina de fra Pere Marsili (1313) i a les de les *Gestas* de Juan Fernández de Heredia en llengua aragonesa. I assenyalava que, si Bruguera computa més errors textuais en C és perquè no ha tingut en compte que aquests es concentren en els 15 folis afegits al ms. C al segle XVI, farcits d'errors de còpia i de grafies deturpades, i perquè, davant el dubte entre l'opció de C i l'opció de H, parteix del prejudici que la lectura correcta seria en principi la de H, criteri que Ferrando desmunta amb arguments filològics. Així, Bruguera dóna per bones lectures clarament errònies de H, com *ginyen* per *guien* (cap. 91); *roca* per *rota* (cap. 96); *cales* per *talles* (cap. 133); *formiga* per *formatge* (cap. 134); *ben sembla de rey* per *bé sembla rey* (cap. 174); *Boatella* per *barbacana* (cap. 204); *aver* per *veer* (cap. 394); *e l'avench* per *ell havent* (cap. 477). A més, fa observar que el mateix Bruguera reconeix més omissions textuais en H que en C. Des del punt de vista filològic, Ferrando fa veure que el ms. C preserva millor un vocabulari «de matís extrem-occidental» o «de fort matís occidental», com ja advertí Coromines, en casos como *recomta*, *breç*, *albixera*, *sas*, *oroneta*, *bavioca*, *manemprés*, *arch de Sent Johan*, mots o expressions que el copista catalanooriental de H va substituir per les seues respectives preferències dialectals (*retrau*, *breçol*, *albexenia*, *secans*, *oreneta*, *baveca*, *emprés*, *arch de Sent Martí*), que no trobem en els altres manuscrits medievals del *Llibre dels*

faits. L'ús d'aquest vocabulari extremoccidental és per a Ferrando una de les millors proves de l'autoria reial, ja que Jaume I passà la major part dels seus primers catorze anys de regnat a Montsó, Lleida i, en general, a les terres occidentals. Des del punt de vista institucional, Ferrando constata que tots els manuscrits anteriors a l'edició de 1557, com el D, E, N i O i l'edició parcial de l'*Aureum opus* (València, 1515) responen als mateixos paràmetres del ms. C. I, des del punt de vista documental, Ferrando addueix dos documents de la Cancelleria del rei Pere el Cerimoniós (de 1367 i 1371) que descriuen els trets de la còpia *oficial* de l'Arxiu del Palau Reial de Barcelona (incipit, nombre de capítols, etc.), que coincideixen exactament amb els del ms. C. Així, mentre el ms. H comença per *Retrau*, el ms. C i tots els de la seua família comencen per *Recompta*, mentre que el ms. H té 571 capítols, el ms. C i tots els de la seua família en tenen 484. El plantejament de Ferrando qüestiona, per tant, el criteri de Bruguera quant a la idoneïtat de ms. H com a manuscrit base per a l'edició crítica —punt de vista subscrit també per Germà Colón— i el criteri de Josep Maria Pujol quant a la identificació de text *oficial* de la crònica jaumina, que atribueix aquesta condició al manuscrit de què se serví Celestí Destorrents per a la còpia de Poblet de 1343. Sens dubte, l'aportació de Ferrando ha capgirat amb sòlides proves documentals, filològiques i textuais una apreciació predominant a Catalunya al segle XX, que només havia estat qüestionada per Manuel de Montoliu. Sens dubte, el treball de Ferrando marca un punt d'inflexió en els estudis sobre la fixació textual del *Llibre dels faits*. Tot plegat confirma l'interés extraordinari del ms. C i l'oportunitat d'aquesta edició.

De tota una altra natura és la contribució d'Escartí, també innovadora i original en el panorama dels estudis sobre la figura de Jaume I i de la recepció de la seua *Crònica*, ja que l'autor, a més de tenir en compte tots els territoris de la Corona d'Aragó, analitza el record de Jaume I al llarg de tots els temps, no sols des del punt de vista de la historiografia i dels memorials, sinó també de la utilització del text jaumí en l'àmbit de la literatura (narrativa, teatre, poesia, oratòria sagrada). El primer apartat és dedicat a l'època medieval. Després d'analitzar el tractament del rei i el ressò del *Llibre dels faits* en les cròniques de Desclot, Muntaner i Pere el Cerimoniós i en les *Gestas* de Juan Fernández de Heredia, entre d'altres, Escartí arriba a la conclusió que els seus successors el converteixen en un mite fins al punt de presentar-lo com a sant i com a símbol de la identitat col·lectiva de la Corona d'Aragó. La mateixa consideració rebrà en les cròniques menors del segle XV, com el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, del valencià Melcior Miralles, les *Cròniques d'Espanya*, del català Pere Miquel Carbonell, o la *Crònica de Aragón*, de l'aragonés fra Gauberto Fabricio de Vagad. El segon apartat s'ocupa de les edicions renaixentistes, que són oferides, en català per la ciutat de València, i en llatí i castellà per Bernardí Gómez Miedes, als Àustries com a model; i de les versions barroques, ja sempre en castellà i per justificar, en bona mesura, l'expulsió dels moriscos, especialment en el treball de Jaume Bleda. També, Escartí té en compte la presència de la figura del rei en els «sermons de la conquesta» amb què les ciutats de València i de Mallorca commemoren anualment els aniversaris de la incorporació dels seus respectius regnes a la Corona d'Aragó i al cristianisme. Escartí destaca un sermó anònim mallorquí de 1644, i el que predicà a València, el 1666, Gaspar Blai Arbuixech, que fou objecte d'una edició. Jaume

I hi esdevé fonament jurídic i símbol identitari. Probablement això explica que, a pesar de la creixent castellanització cultural del regne de València als segles XVI i XVII, les primeres edicions de la crònica jaumina s'hagen donat precisament allà. Al tercer apartat s'analitzen els estudis que van dedicar al *Llibre dels feits* els il·lustrats, els romàntics i els positivistes fins arribar a la primera edició moderna, la de Marià Aguiló, preparada el 1873, traduïda a l'anglès per Forster el 1883 i publicada per Àngel Aguiló el 1905. L'investigador valencià fa observar que és en aquesta època, en què no es reedita la crònica jaumina, quan es qüestiona (Borrull) o es nega (Villarroya) per primera vegada l'autoria reial sobre el *Llibre dels feits*. Cal dir que aquests erudits, ambdós valencians, no són gens originals en les seues hipòtesis, ja que, com demostra Escartí, Zurita ja va manifestar reserves a l'autoria directa del rei i fra Josep Nicolás Caveró, de 1731, ja havia avançat molts dels seus arguments. Per altra banda, també es remarca com Vicent Boix, a València, o Víctor Balaguer, a Catalunya, aprofitaren la informació continguda al *Llibre dels feits* per tal d'usar-la als seus respectius treballs historigràfics. L'últim apartat dóna compte de les edicions, traduccions i modernitzacions del *Llibre dels feits* al segle XX i principis del XXI, entre els quals hem de destacar l'edició semimodernitzada de Ferran Soldevila, l'edició crítica de Jordi Bruguera, les versions modernitzades d'Antoni Ferrando i Vicent J. Escartí i la de Josep Maria Pujol, així com també les traduccions al castellà (Júlia Butinyà), al francès (Agnès i Robert Vinas) i al japonés (Akio Ozaki). Amb aquest interessant estudi, el professor Escartí demostra un excel·lent coneixement de la història cultural de les terres de l'antiga Corona d'Aragó i fa veure ben clarament com el *Llibre dels feits* del rei en Jaume hi va ser present al llarg de tots els temps. D'ara endavant, aquest treball serà de consulta imprescindible per a tots aquells historiadors que es proposen aprofundir en la comprensió d'un dels elements identitaris més sòlids de cada un dels països que integraven aquella confederació.

La *Nota dels editors* serveix no sols com a expressió d'agraïment dels autors a les institucions i a les persones que han fet possible aquesta edició, sinó també per a explicitar els criteris de transcripció, que són els més habituals en l'àmbit de la filologia catalana, i de presentació formal del text. Els editors han posat un títol factici a cada capítol, els han numerat i han donat al marge les equivalències en l'edició crítica de Bruguera, la qual cosa permet fer una ràpida identificació entre les seccions d'aquesta versió i les del manuscrit de Poblet. Per altra banda, els editors també supleixen entre claudàtors el text de totes aquelles omissions textuais que es poden reconstruir a partir del manuscrit de Poblet, de manera que l'edició de Ferrando / Escartí es converteix així en la primera edició amb el text més complet del *Llibre dels feits*. A peu de pàgina figuren 746 notes amb l'aparat textual i crític pertinent per a la millor comprensió i la més recta interpretació de la crònica jaumina. En aquest sentit, són d'agrair les observacions de contrast amb les solucions divergents o complementàries dels textos de Marsili, Destorrents i Fernández de Heredia.

La present edició és probablement l'aportació més important a l'estudi de la crònica jaumina que s'ha fet des de l'edició crítica de Bruguera: esmena encertadament una línia interpretativa sobre la filiació textual del *Llibre dels feits*, que en el seu moment ja van posar en dubte historiadors com Jaume Massó i To-

rents i Manuel de Montoliu, fixa definitivament el text jaumí i ofereix una visió molt completa i innovadora de la recepció de l'obra de Jaume I al llarg de la història i en cada un dels països que van conformar la Corona d'Aragó. No podem acabar aquestes notes sense expressar el nostre reconeixement envers un treball excepcional, que retorna a València el paper capdavanter que va tenir al segle XVI en l'edició i la difusió del *Llibre dels feits*.

Joaquim B. Martí Mestre
Universitat de València

MARTINES, V., ed. *Ausiàs March: Poeta Universal. Selecció de 8 poemes traduïts a 25 llengües / Ausiàs March: A Universal Poet. An Anthology of 8 Poems Translated into 25 Languages*. València: Edicions Alfons el Magnànim, 2009. 2 vols. 634 págs. ISBN: 978-84-7822-567-5.

Esta obra, compuesta por dos volúmenes, bellamente editados y distribuidos en un elegante y pulcro estuche, es una presentación de ocho poemas representativos del gran poeta valenciano Ausiàs March, traducidos a 25 lenguas. Esta obra ha sido publicada por la prestigiosa Institución Alfons el Magnànim (Valencia), en el seno de la actividad que realiza el proyecto IVITRA (<http://www.ivitra.ua.es>) y, dentro de su matriz, en el marco de sus proyectos de investigación DIGICOTRACAM (PROMETEO-2009-042, programa de la Generalitat Valenciana «para grupos de investigación en I+D de excelencia», proyecto cofinanciado por el FEDER de la UE), del grupo de investigación *Traducció de clàssics valencians* de la Universidad de Alicante (Vigrob-125-UA), del grupo de investigación en Tecnología Educativa *Història de la Cultura, Lingüística diacrònica i Traducció* (GITE-09009-UA), y los proyectos del Ministerio de Ciencia y Tecnología del Gobierno de España: *Gramàtica del Catalán Antiguo* (FFI2009-13065-Filo) y *Multilingual Digital Library of the Mediterranean Neighbourhood* (FFI2010-09064-E), y de la Sede Universitaria de La Nucia (UA). Este grupo de instituciones y grupos de investigación internacionales ya constituyen un aval, prácticamente sin precedentes, respecto a la atención de los clásicos de la Corona de Aragón en general y, en concreto, de Ausiàs March, cuñado y enemigo íntimo de Joanot Martorell, autor de *Tirant lo Blanch*, «el mejor libro del mundo» según el Quijote.

Este libro presenta dos aportaciones principales, además del evidente mérito de extender dicha obra a 25 lenguas y de contar, para tal fin, con la colaboración de expertos y prestigiosos traductores, filólogos e historiadores de la cultura. Una de esas dos aportaciones es metodológica: con la traducción, si se hace con fidelidad (que no *literalidad* esclava) al original, y a la vez, con maestría en cuanto a la lengua meta, se puede aportar luz sobre el original mismo. De este modo, la traducción no es sólo un factor importante impulsado por la fuerza centrífuga (dar a conocer el texto base u original a la lengua meta), sino